

I.

Pontosan egy hónap múlva lép hatályba a Btk.-nak a gazdasági bűncselekményeket újraszabályozó módosítása, az 1994. évi IX. törvény. A plurális demokrácia első parlamentjének utolsó büntetőjogi tárgyú törvényhozási terméke sok mindenre alkalmat nyújthat: elgondolkodhatunk a büntetőjog és a gazdaság viszonyáról és egy kicsit mélyebbre ásva: a *piacgazdaságra át/visszatérés* közép-kelet-európai és ezen belül magyarországi jellegéről.

Elgondolkodhatunk a törvény kapcsán az átmeneti társadalom *jogalkotási* szüksége és a *jobbiztonság* közötti feszültségről; azoknak a körülményeknek a vizsgálata pedig, amelyek közt a törvény megszületett, felvillanthat valamit a *kodifikáció „szociológiájából”*, abból, hogy milyen érdekek formálják a jogszabályt.

A törvény jól példázza, hogy a modern büntetőjogba egyre inkább behatolnak az érzelmentes, a „szürke” tényállások, a büntetőjog az értékek demonstrálása és a megsértett jogrend helyreállítása mellett újabb funkciókat vállal: igyekszik a szociális rend működését közvetlenül elősegíteni, a személyközi konfliktusok feloldásában közreműködni. Mindez alkalmat nyújt ahhoz, hogy végiggondoljuk: vajon jól van ez így, a büntetőjognak a jövőben ezen az úton kell-e továbbmennie, vagy pedig vissza kell térnie a büntetőjogi szabályozás „klasszikus magjához”, hogy a tízparancsolatba foglaltakat tudatosítsa. Röviden, a Btk. e látszólag parciális változtatása alkalmat ad arra, hogy elgondoljunk a büntetőjog alapvető kérdéseit, közelmúltján és jövőjén.

E rövid előadás keretében nyilván képtelenség lenne mindezt elemezni, vizsgálni. Pusztán azt szerettem volna érzékeltetni a bevezetővel, hogy a modern társadalmakban a *gazdaság és a büntetőjog kapcsolata* alapvető kérdés és a gazdasági büntetőjog minősége — noha látszólag a büntetőjog perifériáján helyezkedik el — sokmindent elárul magáról a büntetőjogról — sőt arról a társadalomról, amelyben működni hivatott. Így volt ez a múltban is: noha az egyetemen nem is tanították a Btk. gazdasági fejezetében szereplő tényállásokat — vagyis a büntetőjogi közfelfogás nemigen vett tudomást ezek létéről, mégis a gazdálkodás rendjét és a gazdálkodási köteleességeket sértő tényállások árulkodtak leghitelesebb arról a társadalompolitikai berendezkedésről — hangsúlyozom: nem pusztán a gazdaság rendszereiről —, amelyben az adott büntetőtörvény megszületett, amelyben működtették. A kizárólagos feljelentési jogosultság intézménye az 1961. évi V. törvényben, az 1978. évi IV. törvényben is megtartott blanketta diszpozíciók és általában a törvényi tényállások megfogalmazása egy olyan berendezkedés képét vetítik elénk, amelyben a jogi és a jogon kívüli szféra keveredik, amelyből hiányzik a kiszámíthatóság, az előreláthatóság és amely-

ben a jogalkalmazásba — ha úgy látja jónak — a politika bármikor beavatkozhat.

II.

Előadásom elején utaltam arra, hogy az 1994. évi IX. tv. a parlament legutolsó büntetőjogi tárgyú törvényhozási produktuma. Ennek kapcsán nyomban megfogalmazható a kérdés: *miért kellett ennyi időt várni* e törvény születésére? Hiszen az Alkotmány már évekkel ezelőtt deklarálta, hogy Magyarország gazdasága piacgazdaság és már 1990-ben világos volt, hogy a Btk. XVII. fejezetében foglalt tényállások zöme „kiüresedett”. Ugyanakkor viszonylag hamar megjelentek olyan új, a társadalmat aggasztó és a gazdaság normális működését súlyosan veszélyeztető visszaélések, amelyek a megfelelő szabályozás híján kiestek a büntetőjog hatóköréből.

Méginkább jogosnak tűnik a kérdés, ha visszaemlékszünk arra, hogy a büntetőjogi tárgyú törvényjavaslatok közül éppen az készült el legkorábban az Igazságügyi Minisztériumban, amely a gazdasági fejezet újraszabályozására tett kísérletet. Arról, a még az elődöktől örökölt törvényjavaslatról van szó, amelyen a munkálatokat a 80-as évek utolsó harmadában már megkezdték és amelyet az új Kormány 1990 őszén az Országgyűlés elé is terjesztett, ahol aztán a törvényjavaslat „elaludt”. (Már előre jelzem: szerencsére, mert így a Kormány lehetőséget kapott arra, hogy visszavonja a törvényjavaslatot.) Közben pedig megszületett és egy éve már hatályban van az 1993. évi XVII. törvény, amely „lecsérélte” a Btk. mintegy harmadát, és csak egy évre rá lépnek majd életbe a gazdasági bűncselekményeket újrafogalmazó rendelkezések.

A válasz végül is *büntetőjogi közhelyekkel* adható meg. Először is a Btk. szabályai bizonyos stabilitást, állandóságot igényelnek: ha valahol, úgy itt biztosan nincs helye kampányszerű jogalkotásnak. A jogbiztonság, a büntetőjog garanciális funkciója azt követeli, hogy törvényhozó ritkán nyúljon hozzá a jogszabályanyaghoz. Mindaddig, amíg egy adott területen nem egészen világosak a szabályozandó viszonyok, a büntetőjognak visszafogottságot, önmérsékletet kell tanúsítania. Az a tétel, hogy a büntetőjog mindig utólag „lép”, vagyis hogy reagáló, hogy konzervatív jogág, a gazdasági büntetőjog terén igen plasztikusan megmutatkozik.

Mindenekelőtt azt kell végiggondolni, hogy hol húzódnak a piaci önszabályozás határai, hol kell egyáltalán belépnie a jognak. Ezt követően pedig meg kell fontolni, hogy az egyéb jogi eszközök mellett van-e még keresni-valója a büntetőjognak és ha igen, milyen mértékben. Vagyis annak, hogy egyáltalán gondolkodhassunk a büntetőjogi beavatkozás szükségességén és annak mértékén, az a feltétele, hogy létezzenek a gazdaság adott területét, alapvető kérdéseit rendező jogszabályok, mert hiszen a büntetőjog ezeknek a megtartását hivatott biztosítani.

Ha ezt az összefüggést szem előtt tartjuk, akkor már aligha vádolható az igazságügyi kormányzat késlekedéssel. A gazdasági bűncselekmények átfogó újraszabályozásához ugyanis nagyjából mára értek be a jogi feltételek. Csak példaszerűen említem a gazdasági társaságokról szóló, a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvényt (versenytörvényt), az értékpapír forgalmáról szóló törvényt, a pénzüzetekről szóló törvényt, amelyek az utóbbi években születtek meg, illetve amelyek ebben az időszakban lényegesen módosultak. E jogszabályok megszületését meg kellett várni ahhoz, hogy a gazdaság átfogó büntetőjogi védelméről gondoskodhassunk.

Az utólagos és az időben elhúzódozó szabályozás szükségességét nálunk indokolta az az ugyancsak sokszor hangoztatott körülmény, hogy az ilyen típusú átalakulásra, egy centralizált gazdasági modellből a piacgazdaságra történő visszatérésre *nincs történelmi modell*.

Ebből adódott — és ezt most már meg merem vallani —, hogy 1990 későnyarán, mikor megkezdtük a kodifikációs munkát — nem sokat tudtunk arról, hogy milyen lesz ez a gazdaság a közeljövőben, milyen védelmet kíván.

Említettem azt a törvényjavaslatot, amelyet még a korábbi igazságügyi kormányzat készített el és amelyet 1990 őszén az új kormány a parlament elé terjesztett. Meg kell vallani, ez sok eredeti ötletet nem tartalmazott; a leglényegesebb változás — kicsit karikírozva — abban állt, hogy a népgazdaság szó helyébe a nemzetgazdaság kifejezés került.

Tükrözte a törvényjavaslat a *bizonytalanságot*, a *tanácstalanságot* és a *tudatlanságot*. Hiszen érdemben mindössze két bűncselekményt érintett a szöveg: az egyik a devizabűntett, amely már éveken át bírálat tárgya volt blanketta-tényállás jellege miatt; a másik pedig az ugyancsak régóta szapult üzérkedés. Márpedig, ha belegondolunk abba, hogy milyen visszaélések léteznek a piacgazdaságban, illetve ha végigtekintünk most a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó fejezeten, nyilvánvaló, hogy sem a devizabűntett, sem pedig az üzérkedésből megmaradt árdrágítás nem foglal el központi helyet a piaci viszonyokra szabott gazdasági büntetőjogon belül.

Megfogalmazódott a javaslatban továbbá az a naív elképzelés is, hogy a piaci viszonyok kialakulásával párhuzamosan csökken majd a gazdasági büntetőjog szerepe. Ennek megfelelően a javaslat zömében hatályon kívül helyező rendelkezéseket tartalmazott (pénzügyi fegyelem, beruházási fegyelem megsértése), sugallva egyúttal azt is, hogy a jövőben további dekriminálizáció várható.

Tükrözte a javaslat azt a prognózist és egyben szorongást, hogy egyfajta *utóhadi-hiánygazdasággal* kell számolni Magyarországon egy jó ideig. Illuztórálásképp utalok az 1990-ben benyújtott törvényjavaslat azon rendelkezésére, amely a korábbi üzérkedést ugyan hatályon kívül helyezte, de bevezette volna helyette az ún. *árdrágító üzérkedést*. Eszerint — az 1920:XV. tc. 20. §-ához hasonlóan — az olyan közbenső kereskedés lett volna büntetendő, amelyet árdrágításra alkalmas módon üznek. A már hivatkozott tc. az első

világháborút követően született, az árdragító üzérkedés tényállását nyilván egy áruhiányban szenvedő utó-hadigazdaságra szabták.

Az 1990-ben benyújtott törvényjavaslat e rendelkezése is árulkodott arról a görcsös igyekezetről, hogy valamit lépni kell, mert ez az elvárás, egy olyan időben, amikor pedig nem is tudtuk hogy miképp is néz ki az, amit a büntetőjog eszközeivel védeni kell.

III.

Lehet, hogy kissé igaztalanul bántam a '90-es törvényjavaslattal és egyúttal a '80-as évek végének kodifikációs kísérleteivel a gazdasági büntetőjog terén. Kétségtelen ugyanis, hogy az 1987-ben és 1988-ban született módosítások már egyfajta vállalkozói szellem megjelenéséről, illetve ennek intézményi hátterének csíráiról tanúskodnak. Utalok az üzérkedés vagy az árdragítás alkalmazási körének — igaz meglehetősen visszafogott — szűkítésére, de méginkább arra, hogy megjelennek a *gazdasági társaságokkal* kapcsolatos tényállások is — az alaptőke vagy törzstőke csorbítása, vagy az ún. „gazdasági társaság vezető tisztviselőjének visszaélése”.

Ezekben a tényállásokban azért már megsejlik valami a piacgazdaságból és abból is, hogy egy piacgazdaságban hogyan nézhetnek ki a *gazdasági bűncselekmények tényállásai*. Hogy csak a két említett példánál maradjak: Az alaptőke vagy törzstőke csorbításánál megjelenik a *társasági vagyon*, és az a felismerés, hogy a társasági vagyonnal való visszaélések az egyedi, oszthatatlan személyi tulajdonra szabott klasszikus vagyon elleni bűncselekmények tényállásaival nem kezelhetők.

Ami pedig a gazdasági bűncselekmények tényállásainak a szerkezetét és a kodifikáció technikát illeti, ebből a másik tényállás („Gazdasági társaság vezető tisztviselőjének visszaélése”) sejtet valamit. Egyrészt van egy *speciális alany* — a klasszikus vagyon elleni tényállások általános alanyával szemben — a vezető tisztviselő. A tényállás lényegileg pedig nem más, mint egy *megcsupaszított csalás*, amelynél csak az elkövetési magatartás egy része van meg (megtévesztés), míg a másik két tényállási elem: a haszonszerzés célzata és a károkozás hiányzik.

Ugyanakkor az a körülmény, hogy a bűncselekményt *szubszidiárius* bűncselekményként fogalmazták meg — csak akkor kerül sor a megállapítására, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg —, azt jelzi, hogy a gazdasági bűncselekmények tényállásaival a törvényhozó valójában olyan visszaéléseket kíván „megfogni”, amelyek feltehetően valamilyen klasszikus vagyon elleni bűncselekménynek megfelelő magatartásban állnak. Csak ez nehezen bizonyítható, részben azért, mert a vagyoni, a tulajdoni viszonyok bonyolultabbak, részben pedig azon oknál fogva, hogy az elkövetés rendszerint „kulturáltabb” mint a gazdaságon kívüli szférában. Ezért a jogalkotó nem tehet mást, minthogy a büntethetőséghez kevesebbel is beéri.

IV.

Amikor a gazdasági büntetőjogról beszélünk, nyilván nem feledkezhetünk meg a Btk.-nak az 1994. évi IX. tv.-t megelőző változásairól sem. A gazdasági büntetőjog megalkotása nálunk *szakaszosan*, a megfelelő gazdasági háttérzabályok megszületésével párhuzamosan haladt. Ahhoz, hogy beiktassuk a Btk.-ba a csődbüntettet, a számviteli fegyelem megsértését, meg kellett születnie előbb a csőd eljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi II. törvénynek, valamint a számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvénynek.

A csődbüntett és a számviteli fegyelem megsértése után a következő lépés a gazdasági bűncselekmények módosításánál az 1993. évi XVII. törvény volt. Ez kis részben épített a már korábban említett 1990-ben benyújtott törvényjavaslatra, amennyiben átvette azon rendelkezéseket, melyek még nem vették el időközben aktualitásukat. Zömmel azokat a szabályokat, amelyek hatályon kívül helyezték az idejétmúlt, a tervutasításos rendszerhez kapcsolódó tényállásokat. Ugyanakkor a törvény új tényállásokat is bevezetett, mint a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák forgalmára vonatkozó kötelezettség megszegése, a jogosulatlan gazdasági előny megszerzése, adó-, társadalombiztosítási csalás, társadalombiztosítási, egészségbiztosítási vagy nyugdíjjárulék fizetési kötelezettség megsértése stb.

Így visszatekintve már inkább az a vád érheti a büntető törvényhozást, hogy nem volt eléggé türelmes, hogy talán túl gyorsan is reagált, nem pedig megkésve. Hiszen emlékezzünk: amint megvolt a csődtörvény, illetve a számvitelről szóló törvény, már meg is alkottuk a megfelelő tényállásokat. Ezek tavaly hatályba is léptek, időközben pedig már változott a csődtörvény. Ha várunk még egy darabig, a csődbüntett tényállása is némiképp másképp nézne ki.

V.

Mindezzel kapcsolatban megfogalmazható egy *általános kodifikációs-technikai kérdés*, amelyet az 1994. évi IX. törvény elfogadását megelőző parlamenti vitában is felvetettek. A kérdés pedig így szól: ha a korszak nem kedvez a kódexalkotásnak, vagyis hosszabb időre be kell rendezkednünk a Btk. szakaszos módosítására, nem kellene-e áttérni a Különös Részt tekintve egy másfajta büntető jogalkotásra. Ennek lényege, hogy minden egyes nagyobb nem büntetőjogi tárgyú törvény megalkotásával egyidejűleg végig gondolják a különféle jogágakhoz kapcsolódó szankcionálási lehetőségeket és szükség esetén megalkotják magában az „alaptörvényben” a büntető tényállást is.

Ennek a technikának az alkalmazására az elmúlt fél évtizedben bőven volt példa — gondoljunk csak a *politikai szabadságjogokról szóló törvényekre*, amelyek sorban tartalmaztak büntető rendelkezéseket is: azokkal szemben,

akik az adott szabadságjog gyakorlását akadályozzák, illetve azokkal szemben, akik a jog gyakorlásával visszaélnék.

Mindezidáig hihettük azt, hogy ez az átmeneti időszak szükséges, de nem kívánatos kodifikációs technikája. Most azonban már érdemes elgondolkozni azon, hogy nem lenne-e szerencsésebb ezt a metódust a jövőben is követni. Ennek eldöntésénél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy *kinek szól a büntetőjogi norma*. Az olyan társadalmakban, ahol a szerepek konszolidálódtak, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely stabil, a tízparancsolaton kívül eső büntetőjogi normák címeztjei nyilván kellőképpen megismerkednek az adott terület szabályozó „alapnormából” a büntetőjogi fenyegetést tartalmazó szabályokkal is. Nyilván egészen más a helyzet a képlékeny társadalmakban, amelyek állandó mozgásban vannak, amelyek folyamatosan átstrukturálódnak.

VI.

A gazdasági bűncselekményekről szóló törvényjavaslatot a parlament gyakorlatilag egyhangúan (egy tartózkodás mellett) fogadta el. Ebből ugyan az még nem következik, hogy a törvényjavaslat szakmailag jó volt, de az talán igen, hogy „*politikus*” volt: többé-kevésbé helyesen mérte fel az erőviszonyokat és megfelelő feloldását adta az egymással ellentétes érdekeknek, törekvéseknek.

Kétségtelen, hogy a törvényjavaslat benyújtását a büntető jogszabályok esetében szokatlanul intenzív egyeztetés előzte meg. A különféle érdekeket képviselő szervezetek, testületek álláspontjának ütköztetése révén formálódott a javaslat, amely így maga is már kompromisszumot tükrözött.

Az érdekek összecsapása azonban ezzel nem zárult le, folytatódott az országgyűlésben, különösen a bizottsági viták során. Ez azonban egyáltalán nem meglepő. Itt a gazdasági bűncselekmények esetében nem a hétköznapi szerepeikről leválasztott Gonosz és Áldozat állnak egymással szemben, hanem olyanok, akik a gazdaság normális menetében is riválisai egymásnak. Ez a piac: szembenáll egymással a fogyasztó és az eladó, a hitelező és az, aki hitelhez kíván jutni.

Tanulságos volt figyelemmel kísérni az erőviszonyok alakulását. Volt olyan időszak, amikor a bankszféra, a hitelezői csoport került fölénybe. Egy olyan időpontban, amikor fennállt a lehetősége annak, hogy a parlament már nem lesz képes a Btk.-t módosító törvényjavaslatról szavazni, a gazdasági büntetőjogi „csomagban” szerepelt banktitoksértés és az ún. engedély nélküli pénzügyi tevékenység tényállásai módosító indítványok formájában hirtelen átkerültek a pénzügyi tevékenységről szóló törvényjavaslatba, amelyet aztán másnap el is fogadott az országgyűlés. Az utóbbi tényállást pedig olyan megfogalmazásban, amely a kormány eredeti elképzeléséhez képest szélesebb körben kriminalizálta azok magatartásait, akik a már működő pénzügyi tevékenység vadászterületére lépnek. Mint ahogy az is árulkodott a pillanatnyi

erőviszonyokról, hogy a pénzmosás büntetetténeked működtetéséhez szükséges külön törvényt a pénzmosás megelőzéséről, amely megmondja: milyen körben áll fenn a jelzési, bejelentési kötelezettség, többhónapos (vagy éves) „*rákészülés*” után csak az utolsó pillanatban fogadták el. Azzal, hogy e törvény megszületett és ezáltal a pénzmosás ellen a Btk. új tényállásait is be lehet vetni, az egyensúly végül is helyreállt.

VII.

A parlamenti vitára rányomta a bélyegét a *magyar gazdaság aktuális állapota*, a piacgazdaságra áttérés minden gondja-baja és felszínre került az alapvető dilemma: vajon a kiépült piacgazdaság mintájára megalkotott büntetőjog egy rövid időre visszatekintő és ezért sokszor szabálytalanul, gyakran szakképzetlen szereplőkkel operáló piacgazdaságban — ahol a piac áttekinthetőségét biztosítani hivatott állami szervek sem mindig állnak feladatuk magaslatán — nem eredményez-e túlkriminalizálást?

Egészen szembevető volt ez a *hanyag kezelés*, illetve a *gazdasági adatszolgáltatás elmulasztása* körüli vitában. Egészen az utolsó pillanatig folyt e két tényállás körül a csata és néhány órával a szavazás előtt fennállt még annak is a veszélye, hogy a parlament a ciklusban emiatt nem tud döntené a törvényjavaslatról. Elismerem, az új szabályozásnak lesznek vesztesei, de a rendszerváltozás már csak ilyen. És áldozatait nemcsak az újdonsült vállalkozói rétegből szedi.

VIII.

A bevezetőben utaltam arra, hogy mi mindenen lehet elgondolkozni a gazdasági bűncselekmények újraszabályozását tartalmazó novella kapcsán. Engedjék meg, hogy hasonló módon fejezzem be az előadásomat.

Lehet, hogy az 1994. évi IX. törvényt túldícsértem és ebből arra következtethetnek, hogy a novella hosszú időre elrendezte a Btk. XVII. fejezetét. Nos ebben csak reménykedem, de vannak kétségeim is.

Először is az a körülmény, hogy a múlt évben elfogadott novellának a gazdasági bűncselekményeket érintő tényállásai nemigen élnek a gyakorlatban, ismét csak arra figyelmeztet, hogy a *jogszabály önmagában nagyon kevés*. Nem felejthetjük el azt sem, hogy ez a novella mégiscsak egyfajta kísérlet annak felmérésére, hogy az az átalakulóban lévő gazdaság *milyen súlyú büntetőjogi fenyegetettséget bír el*. Hogy a felmérés, a prognózis helyes volt-e, hogy nem eredményez-e túlkriminalizálást vagy fordítva: nem marad-e holt betű a törvény szövege, az majd később derül csak ki.

Azt is szem előtt kell tartani, hogy bár a módosítás szellemében, nyelvezetében eltér a Btk. egészétől, azért a megalkotásakor ott kísértett az 1978. évi törvénykönyv szelleme. Tudatosan, de méginkább tudattalanul igazodtunk ahhoz a jogi kultúrához, amelyben a jogalkalmazói karunk felnőtt. Nyilván

ez kísértett, amikor például a számítógépes csalás esetében — nemzetközi összehasonlításban — a lehető legegyszerűbb tényállást formáltuk meg.

Végül ne feledjük, hogy nem volt olyan nagyon sok időnk a felkészülésre. Ezért a novella — bár többé-kevésbé a nyugat-európai átlagot követi — igazán radikális újításokat nem tartalmaz.

Ez persze önmagában nem lenne baj. A baj csak az, hogy még időnk sem volt elgondolkodni olyan kérdéseken, amelyeket a jövőben nyilván elő kell venni. Elemeznünk kell a jogi személy felelősségének kérdését, különösen, ha előbb-utóbb a környezet büntetőjogi védelmére is teszünk lépéseket. Gondolkoznunk kell azon, hogy a mindennapjainkat behálózó agresszív kereskedelmi praktikák nem kényszerítik-e ki a fogyasztók további büntetőjogi védelmét, mint ahogy a jövőbeli gyakorlati tapasztalatok tükrében meg kell vizsgálnunk, hogy a gazdasági bűnözés leküzdése érdekében nincs-e szükség újításokra az eljárási jog területén.